

ВЕСТНИК „БЪЛГАРАН“ (1904—1909)

ЕДВИН СУГАРЕВ

Човечеството не само се прошава чрез смеха със своето минало, но и твърде често се бори чрез него и с демоните на своето настояще; смехът винаги е бил не само сбогуване, но и средство за самозащита. Първите стъпки на един едва проходящ обществен строй крият не по-малко поводи за смях, отколкото старческото кривене на един залязващ. Южните славяни, възкресени като нации след една вековна принудителна летаргия в културно и социално отношение, имат известни предимства — смешното е много по-ярко и очебийно от сериозното и възвишеното. Буржоазната цивилизация трябва да бъде усвоена и изградена веднага, набързо, със скок, неукният джабмазин иска само за миг да постигне блясъка и изтънчеността на европейския капиталист — всичко това поражда карикатурни явления.

С началото на XX в. българският смях престава да бъде индивидуален феномен и се превръща в масова култура. Смяят се и в двадесетина периодични издания, смяят се с повод и без повод, смяят се открито и користолобиво, смяят се чистосърдечно и горчиво, смяят се на нравите и в радост от собствената си безнравственост, смяят се на обществото и на себе си. Смехът им е многопластов и многостранен — той е и епикурейска радост от самото съществуване, и маскиран израз на недоволство от обществения живот, което не може да бъде изразено по друг начин. Пълноценната социална и политическа борба изисква зрелост на конфликтите и специфична обществена ситуация; присмехът над обществените недъзи независимо от това, дали е безобиден или остро саркастичен, винаги е достъпен за духовно гордите и прозорливите. Смехът е дар божий и е изкуство, но при определени обстоятелства може да бъде и мироглед, може да бъде и начин на живот.

Вестник „Българан“ не се смее сам в литературата преди войните. Пригласят му още „Смях и сълзи“ (1898—1899), „Жлъч и смях“ (1901), „Барабанчо“ (1901—1909), „Жило“ (1902), „Огледало“ (1903), „Нов свят“ (1904), „Бодил“ (1905), „Барабан“ (1908—1921), „Скорпион“ (1908—1909), „Младост“ (1909—1910), „Жило“ (1910), „Шантеклер“ (1910—1911), „Остен“ (1910), „Смях“ (1911—1915) и др. Но сред всички тях той е безспорният фаворит, и то не защото е по-дълговечен и защото в него участвуват част от най-добрите писатели на тази епоха, а защото чрез него една тясно сплотена група интелектуалци дава израз на своята жизнена, идейна и художествена позиция. Да бъдеш „българановец“ за всеки един от тях е означавало нещо повече от това да бъдеш вестникар и да печелиш пари от усмивките на хората. Думите, с които един от доайените на тази компания — Елин Пелин — се обръща към един от младшите, които кръжат около тях, показват може би най-точно с какво смехът на бъл-

гарановци е бил по-различен от този на множеството избуяли по същото време техни сателити:

„Ти момче — думаше той на един студент, който изслужваше българановския си стаж — прекалено шумно се смееш. . . Знай, че в нашето общество смехът, колкото и громък, не е достатъчна дружествена вноска. Смехът действа смилателно и възпитателно. Той ще те научи да гледаш на света от по-високо. Но истинският българановец не се задоволява с пасивен смях. Той трябва да знае да го предизвиква и да го насочва срещу врага. . . А кой е врагът, питай Българанче с острото паче перо.“¹

Българановци наистина знаят как да предизвикват смях и, което е важно, и как да го насочват. С тези свои способности тяхната привидно безгрижна и бохемски настроена компания си извоюва място в културния и обществения живот, което далеч не се изчерпва само с този вестник. От „Българан“ през „Шантеклер“ и „Смях“ до новото списание „Българан“ (1916—1924) тяхната група (въпреки всички промени в състава ѝ) се подвизаваше на литературното поле цели двадесет години. И вероятно в цялата история на българската литература тя е най-сплотената и най-активна асоциация от творци, избрали хумора за основно свое оръжие. Вестник „Българан“ е само началото. Но какво е началото на това начало?

„Българан“ е създаден от двама македонски революционери — Христо Силянов и Александър Кипров — в началото на 1904 г.² Идеята е на Силянов — след разгрома на Преображенското въстание той прекарва известно време в Атина, където му попада стихотворният хумористичен вестник „Ромиус“, редактиран от гръцкия поет Георгиус Сурис³. Оттам той взема и модела (както „Ромиус“, „Българан“ е замислен като изцяло стихотворен хумористичен седмичник), и името на вестника („Ромиус“ на димотики значи грък; „Българан“ е съответно като заглавие).

Първите два броя излизат наистина само в стихове. От бр. 3 в списването на вестника взема участие и Александър Божинов — отначало с карикатури, а после и като автор. Един след друг и Силянов (от бр. 17), и Кипров (от бр. 66) престават да участвуват в редактирането на „Българан“, но без да прекъсват сътрудничеството си в него. Божинов остава и единственият редактор на вестника, и магнетичният притегателен център на българановската компания. И ако някой има изключителни заслуги, за да бъде „Българан“ такъв, какъвто го познаваме, то това е именно той. Благодарение на своите лични приятелства и познатства той постепенно сплотява онова ядро от млади интелектуалци, от което по-късно се оформя „кръгът на българановци“.

Този кръг не се е състоял само от хора на перото. Освен Божинов с карикатури са сътрудничили още и Анета Ходина, Петър Морозов, Иван Енчев (Видю), Петър Паспалев, Иван Славов и Димитър Андреев (Андро). Постоянни членове на българановската компания са още и артистите Сава Огнянов, Иван Попов, Васил Кирков, Гено Киров и К. Сапунов, и архитектите Иван

¹ Вж. Петър Нейков Техните образи. С. 1956, с. 146.

² Първият брой се появява на 10. 1. 1904 г. По въпроса за създаването на „Българан“ вж. Петър Нейков. Цит. съч., 137—138; също и Ал. Божинов, „Минали дни“. С., 1958, 95—96. Интересни сведения дава А. Протич в „Българан“ (сп. „Мисъл“, 1905, 127—136): „През декември 1903 г., непосредствено един след друг бяха обявени „Пст!“ под редакцията на Ал. Божинов и „Българан“, редактиран от Ал. Кипров и Хр. Силянов. „Пст!“ умрял предварително — още в коректури за първия брой. За сметка на това към „Българан“ заедно с Божинов се присъединили сътрудниците, които той бил ангажирал за проектирания си вестник.

³ „Ромиус“ е едно от най-известните гръцки хумористични издания. Излиза под неизменното редакторство на Сурис от 1883 до 1918 г. В него Сурис създава нарицателните образи Фасулис и Периклетос, които по своя характер и значение са близки до този на Алековия Бай Ганьо.

Койчев и Кирил Маричков, и още много хора с неизвестни имена, но вземащи твърде дейно участие във веселите българановски вечери. И накрая би било несправедливо да не споменем един човек, който има заслуга за съществуването и на компанията, и на вестника поне колкото всеки един от участващите в него писатели: това е бае Георги Атанасов от Панагюрище, съдържателят на гостилница „Средна гора“ (намираща се на ул. „Раковски“ срещу тогавашната „Славянска беседа“). За българановци той е бил това, което е бил Странджата за букорешките хъшове. Неговото вино е допринесло не малко за вдъхновението на техните произведения, на неговата юнашка вересия са разчитали те в своето безсребърничество (в което предвид аристократичното им пренебрежение към пари и служби те твърде често са изпадали⁴), под неговата страх е била редакцията на вестника и седалището на неговите създатели.

Начинът, по който се създава този вестник, е твърде далеч от съвременната представа за подобна дейност. Той наистина е бил списван, или по-точно измислян в „Средна гора“, на масата вдясно от вратата. Над масата е била закована огромна дъска, на която всеки е имал право да запише всяко остроумие или смехория, която му хрумне или която каже друг член от компанията. Там винаги са висяли и по няколко карикатури, рисувани от Божинови или от други карикатуристи по времето на разговорите. Пак там са били окачени и „свещените“ българановски предмети — един спукан цилиндър, едно италианско „фиаско“, грамотата на бае Георги и песента на Ной, с помощта на които са били приемани тържествено нови членове на компанията⁵.

Именно тук по време на ежедневните, или по-точно ежечасните събирания, вестникът неусетно е изстрадал от разговорите на българановците. Остроумната реплика, шегата, внезапното хрумване на всеки един от тях са се превръщали след ден-два в карикатура, епиграма, фейлетон или сатирично стихотворение. В спомените си Петър Нейков с основание твърди, че „всяка българановска вечер съставляваше сама по себе си колективно вдъхновение, дори колективен увод към следния брой на „Българан“. Един описан от него случай дава представа как са били създадени героите от страниците на вестника:

„Пижо и Пендо, тези Пелинови шопи, по-живи и от живите, бяха тогава на чест. Но това, което се знае само от малцина живи съвременници е, че те са родени в импровизирани схватки между Елин Пелин и Александър Божинов. . . Трудно могат да се запомнят и възпроизведат дори и частично безбройните многоценни творения, необнародвани, незаписани, които заглъхваха едва родени в глъчката на продължителния дневен и ношен ред.“⁶

Бохемски настроени в своя бит, към творческите си задачи българановци съвсем не са се отнасяли без чувство за отговорност. Редакционните дни — „четвъртъците“ и „петъците“ („Българан“ е излизал в неделя) са се отличавали решително от обикновените събирания. Тогава абсолютното равнопоставе е отстъпвало място на известна йерархия, основана не на възрастта и стажа във

⁴ В спомените си Божинов споменава, че първите редактори Силянов и Кипров нямали дори външни фланели за през зимата, та той им дал от своите. Петър Нейков пише следното: „Някои от тях бяха много бедни, живееха от днес за утре, без всякакви утешителни изгледи за идния ден. . . Мнозина нямали постоянни жилища и се подслоняваха у приятели, бедни като тях. И не само нямали свои стаи, но понякога просто гладуваха.“

⁵ „Фиаското“ е било просто плетено шише от италианско вино. Грамотата на бае Георги е рисувана от Божинов и подарена за един имен ден. Съдържала е следният текст: „Дивни бае Георги /хранително наши/ Ти, който ни храниш/ с люти паприкаши. . .“ т. н. „Песента на Ной“ е била тогава нещо като химн за тези, които обичат да си попият (публикувана е в бр. 29 г. 1 под заглавие „Отец Ной. Химн на Фирмилунистите“, неподписана). Ритуалът при приемането е бил нещо като пародия на ритуалите в масонската ложа: лампите се загасяли, фиаското се окачвало на врата на кандидат-българановеца, а грамотата се поставяла на главата му, която се покривала с чаршаф. „Песента на Ной“ се изпълнявала от цялата компания и лампите светвали.

⁶ Петър Пейков. Техните образи, с. 100.

вестника, а на художествения опит и възможности. Един пример е показателят в това отношение — сред постоянните членове на компанията е бил Димитър Бояджиев. Този мълчалив и затворен в себе си поет едва ли е бил най-подходящият събеседник и събутилник на българановските среднощни бдения. На през редакционния ден нещата са се променяли — тогава думата на Бояджиев наистина е тежала и в неговите мнения и оценки са се вслушвали дори доайните Елин Пелин и Александър Божинов.

Списван от най-добрите български хумористи на това време, „Българан“ бързо успява да си извоюва популярност. Острият и актуален политически заряд на неговата сатира, несъмненият професионализъм на неговите автори, тяхното умение да се долови смешното в живота и обществото и не на последно място екзотичната слава на тяхната компания са предпоставките за бързия и категоричен успех. Получили веднъж признанието на публиката, българановци не се ограничават само с издаването на своя вестник. През 1906 г. те издават „Литературен сборник на Българановците“, включващ почти всички постоянни сътрудници на „Българан“⁷. Всеки автор е представен с шарж от Ал. Божинов и с хумористична автобиография. Също така всяка година от съществуването на вестника е излизал „Календар „Българан“, който всъщност е представлявал сборник от карикатури и литературни произведения на неговите сътрудници“⁸.

Каква е била реакцията на общественото мнение и литературната критика по отношение на „Българан“? Известно е, че вестникът се е ползвал с широка популярност, но популярност и литературно признание са две различни неща. Радетелите за „сериозна литература“ са гледали както на него, така и на неговите създатели с дълбоко недоверие или най-малкото с чувство за превъзходство. Мненията (подхранвани в немалка степен и от клюките за бохемското битие на българановци) остават противоречиви, но почти неизменно се опитват да изтласкат вестника към несериозната, развлекателна и сензационна литература. Показателни в това отношение са две статии, публикувани в „Мисъл“ — най-авторитетното тогава литературно списание.

Авторът на първата от тях — „Българан“ (сп. „Мисъл“, 1905, с. 127, 136) е сам един от най-дейтелните членове на българановската компания — Андрей Протич. Но статията е написана така, като че ли Андрей Протич и Светозар Попов (неговият псевдоним в „Българан“) са две различни лица. Вероятно за това и не е лишена от сериозни критически забележки. Наистина в заключението е изразена надеждата, че „Българан“ може да стане истински „художествено-литературен вестник за хумор, сатира и непосредствен живот“ и като такъв да продължи традициите на Алеко и Ст. Михайловски. Но неговите недостатъци съвсем не са премълчани. Протич смята, че мнозина от сътрудниците на „Българан“ поместват в него стихове, които не биха поместили в други издания; за пример дава Яворов, който „вместо да помести свои *с о ц и а л н и с т и х о в е*“, е напечатал там само една автопародия. Неговата преценка относно развитието на вестника също не е особено насърчителна:

„От 28-и брой насам „Българан“, макар и да даде отделни хубави неща, се превърна на забавлителен лист, изпълнен с дребулии, повърхностни закачки и шеги, които убиват хубавите работи и са в състояние да разсмеят само ученички, стари моми и баби... и хумора, и сатирата на Българан слезоха до детски закачки и дразнене, до обкновената шега, до словоизлияния в предъяти

⁷ Ал. Божинов, Драган Герганов, Елин Пелин, Трифон Кунев, Владимир Поп-Анастасов, Андрей Протич, Христо Силянов, Владимир Ковачев, Киряк Савов, Цанко Церковски и др.

⁸ За съжаление сега (поне доколкото това може да се установи) всички календари са изгубени и ние можем да съдим за тяхното съдържание само по рекламите, публикувани в края на всяка годишнина.

и пусти стихове до цинизми и пародии, лишени от творческа работа, и т. н.“

Явно е, че концепцията на Протич за хумористичната и сатиричната литература се намира в съществени противоречия със защитаваната от „Българан“ линия. Тази негова концепция е ясно изразена в следните редове:

„Защото, на мястото на разрушеното чрез хумор и сатира трябваше да се създаде нещо здраво, нещо, в което да получи израз непоковарената човешка натура. Защото не е достатъчно само да удариш юмрук в зъбите на моралиста, изобщо на морализирующите, които заради някакъв всекидневен, лишен от какъвто и да е индивидуален отпечатък морал, убиват не само у себе си, но и у околните човешката натура, а — да им се изсмееш в очите, да им се „изплезиш“, именно като дадеш пълен израз на човешката натура с всичката нейна безогледна жизнерадостност, стихийна страст и вакханалия.“

Тъкмо срещу тази „безогледна жизнерадостност, стихийна страст и вакханалия обаче се обявява Боян Пенев в статията си „Литературата около „Българан“ (сп. „Мисъл“, 1907, кн. 1, с. 58—71) и точно разказите на Андрей Протич са най-солидният му аргумент. Въпреки това изводите му са по същество същите:

„Вместо с камшик в ръка с една усмивка на уста — „Българан“ преобразен на „Българанчо“⁹ — тръгна с паче перо под мишница, с орфан калпак, бос, неумит и невчесан да разнася людски клюки из мегданите, да подслушва какво си шепнат празноскиташите по кафенетата, да се издъва над онова древно в нашия живот, което не заслужава никакво внимание. . .“

Всъщност статията на Боян Пенев третира не точно литературата в „Българан“, а литературата около „Българан“ — по-точно индивидуалните издания на неговите лидери: „Ева“ на А. Протич, „Бъртвежи на един софиянец“ на Magnus (Петър Нейков), „Лека нощ“ на Ал. Бояжинов и „Пепел от цигарите ми“ на Елин Пелин. Той се стреми не толкова да характеризира насоките, колкото да обобщи типа на българановската литература — и в това отношение неговите преценки са много по-сурови, а и по-задълбочени от тези на Протич, тъй като се основават върху миогледа на нейните автори. Според Боян Пенев този своеобразен миоглед „не е нито жизнерадост, нито индивидуализъм, а идеализиране на безделието и духовната пустота, преследването на приятното самозабравяне и лекомислие“; той изкрystalизира не в индивидуалистична воля, а в „изтънчен и болезнен егоизъм, непросветлен от никаква широка и значителна идея“. От тази гледна точка Боян Пенев вижда в „Ева“ само „нагла циничност“, определя книгата на Петър Нейков като „превръщане на сатирата във фейлетон“, открива при Елин Пелин „фарсова игра, психологически и композиционни несъобразности“, а при Божинов — „лирика, в която поетическият израз е толкова безцветен и фриволен, че обещанията лирическото чувство, като го лишава от сериозност и дълбина“. Въз основа на тези изводи българановската литература е определена като „синоним на лека, безсъдържателна литература“ и „продукт на слаба естетическа култура, тъй характерна за нашата книжнина“, за да се стигне до финалното, обобщаващо заключение: „Българан“ и литературата около него не могат да имат никакво трайно литературно или обществено значение.

Основателна ли е тази тежка и безапелационна присъда? Кой е прав — дали вестникът, който между другото рекламира себе си по следния начин: „Който не чете „Българан“, не е човек“ (4, 127), или един от най-ерудитаните и безкомпромисни критици на това време? Истината, както обикновено в такива случаи, се оказва някъде по средата. Действително българановската ли-

⁹ „Българанчо“ е герой от карикатурите на Божинов, както и от много фейлетони, стихотворни сатири и драматични сценки — представлява дрипаво джудже с огромно паче перо под мишница.

тература не е литература по мерките на Боян Пенев, действително тук много често се печатат и лековати, лишени от сериозни художествени достойнства произведения, и действително светоусещането на българановци е по-близо до лозунга на Кирил Христов „Жени и вино! Вино и жени!“, отколкото до извисеното философско разбиране на четворката от „Мисъл“ за изкуството като върховен дълг и страдание. От друга страна обаче чувството за актуалност, гражданската смелост и професионалния усет за смешното и гротескното в обществения живот са неща, които в никакъв случай не могат да бъдат отречени на „Българан“ и по-голямата част от неговите сътрудници. И ако от гледна точка на йерархията на художествените ценности не може да се каже, че те доразвиват или продължават традициите на Алековата сатир (претенцията за което явно най-много е подразнила Боян Пенев), то спокойно може да се каже, че те следват тези традиции.

Разтваряйки овехтелите страници на „Българан“, ние попадаме в една не-обичайно пъстра и, трябва да признаем, от гледна точка на литературния изследвач малко объркваща обстановка. Вестникът е разполагал с доста широк кръг от сътрудници, и често е трудно, а понякога и невъзможно да се открие кои са те. Много от материалите са просто неподписани, а тези, които са подписани, са подписани с псевдоними (с редки изключения). Голяма част от псевдонимите просто не могат да се идентифицират — освен че е нещо обичайно редовните сътрудници да се подписват с по няколко псевдонима, под псевдоними печатат и съвсем случайни, инцидентно пишещи и практически никому неизвестни (включително и на самите редактори на вестника!) автори от провинцията¹⁰.

Българановската компания, или по-точно онази част от нея, която взема участие в списването на вестника, не може да бъде определена като постоянна, а по-скоро като постоянно нарастваща. Първите няколко броя са създадени почти изключително под перото на редакторите — Христо Силянов (Сирак, R), Александър Кипров (Делибаш, Мемииш ага) и Александър Божинов (Лумпац-иус, Унче, Гений № 3, Бедняк Альоша, Не съм аз, Пендо Кондоференски, Lumpaci-us, Orlando). В течение на първата годишнина към тях постепенно се присъединяват тези, които образуват ядрото на българановската компания и кръга от постоянни сътрудници на „Българан“ — Владимир Михайлов Ковачев (Володя, Torpedo, Volod — от бр. 3), Елин Пелин (Горка горчица, Иван Коприван, Пелинаш, Чер Чемер, Е. П., Ч. Ч. — от бр. 5), Димитър Подвързачов (Забравен талант, Нестроевая сволоч — от бр. 7), Владимир Попанастасов (Пепо, Бохем, Falco Sacer, Perponianus, Sphinx — от бр. 7), Киряк Савов (Faustulus, Lèandre — от бр. 7), Драгомир Герганов (Герган — от бр. 8), Трифон Кунев (Тевеке — от бр. 20), Андрей Протич (Алмавива де Севиля, Светозар Попов, Proticelli — от бр. 22), Цанко Церковски (Ибришим ефенди — от бр. 24), Александър Балабанов (Гретхен, Gretchen от бр. 28), Иван Кирилов (от бр. 36) и Петър Нейков (Diplomatus Magnus, Magnus — от бр. 44). Така формирано, това ядро остава почти неизменно, като относително рядко или инцидентно във вестника се появяват и ред други значителни и незначителни автори, като: П. К. Яворов (Пеке), П. Ю. Тодоров, Кирил Христов, Димитър Бояджиев (Д. Б., Ех, Ех поет), Йосиф Хербст (Пет!), Стилян Чилингиров (Ски-тач), Христо Цанков (Дерижан), Иван Тодоров Атанасов (Безбожник, Птица-Кукувица), Димитър Тодоров Атанасов (Bel Ami), Ради В. Радев (Фра Дяволо, Fra Diavolo), Любомир Лулчев (Holera Nostra), Григор Ив. Чешмеджиев

¹⁰ Така че кой се крие зад имена като Кой Кай? Песталоци, Ка-Ра, Чавдар, Антихрист, Зойзел, Навуходоносор, Азра, Самодива, Деде, Змей, Роженцев, Аполон Андреев, Дервиш, Умопобъркан, Flirt, Pomponius, Gemitus, Studitos, Bibens, Tintoretto и др. днес не може да се установи.

(Via Dolorosa), Драгомир Т. Попов (Халооо), Константин Георгиев Попов (Вила-Самовила, Луда глава), Иван Арнаудов (Ваню Телеграфчията), Александър Георгиев Константинов (Дядо Алеко), Кръстю Попгеоргиев (Безсребренник), Никола Николаев (Бездомник), Христо Костов Данев (Босилко), Владислав Ковачев (De Profundis), Гено Киров Генов (Глагол), Аспарух Язаджиев (Infusoria), Йордан Сливополски (Ловец) и др.

В края на четвъртата и през петата се чувства известен прилив на млади сили — тогава започват да сътрудничат и Константин Константинов (Бродяга, К. Бродяга, Констан Бродяга, Душечка, Полишинел), Николай Лилиев (Одуванчик), Георги Райчев (Граф Алмавива) и Димчо Дебелянов (Амер). По този начин „Българан“ успява в течение на пет години (1904—1909) да привлече голям брой сътрудници, някои от които играят съществена роля в българската литература, и да обхване автори от две поколения, твърде различни по мироглед и художествени концепции.

Жанровата панорама на вестника е изключително богата. Редом с традиционните жанрови форми — хумористични и сатирични стихотворения, поеми, разкази, фейлетони, пародии и драматични сценки, в „Българан“ се използват със сатирична цел всички възможни форми на литературната мистификация — мистифицирани обяви, укази, манифести, закони, разпоредби, съобщения и реклами, както и ред други по-непопулярни сатирични форми — комикси, сатирични речници, компилации от чужди съчинения, съновници, тълковници и др. Замислен и започнат като изцяло поетичен вестник, „Българан“ си остава едно от малкото периодически издания, които запълват своите страници предимно с мерена реч. Болшинството от постоянните му сътрудници са преди всичко поети — изцяло в областта на прозата работят само Андрей Протич, Петър Нейков и относително рядко печатащия Иван Кирилов. Поетичната армия на вестника включва не малко известни имена, а нейният арсенал е твърде разнообразен — той варира от лекия бохемски хумор до острата политическа гротеска, използвайки най-различни форми и размери. Категорично преобладаващия тон на поетичното слово не е лиричния, а хумористичния и сатиричния — в съгласие с целите на изданието. Независимо от това „Българан“ печата епизодично и сериозна лирика. Най-често това са сантиментални любовни стихотворения, лишени от значителна художествена стойност — напр. „Нецъфнали цветя“ (3, 93) от Христо Цанков (Дерижан), „Откровение“ (4, 126) от Димитър Бабев, „Как сладостно звучеше скръбта ти безнадеждна“ (5, 18) от Константин Константинов (Душечка) и др. Със скръбно-елегичния си тон и отвлечената си, макар и още наивна символика, правеща непрекъснати аналогии между любовта и есента и любовта и смъртта, този тип стихотворения се приближава към поетиката на символизма, който точно тогава прави първите си стъпки на българска почва. В още по-голяма степен това се отнася до стиховете на Трифон Кунев „Майска нощ“ (3, 100), De Profundis (3, 103), „Пред дверите на моята самота дочувам леки стъпки“ (4, 130) и особено до неговия цикъл „Хризантеми“, публикуван в „Литературен сборник на българановците“. Може да се каже, че това е един от парадоксите на „Българан“ — въпреки негативното отношение към „декадентската“ лирика на символизма, за което свидетелстват многобройните пародии на Яворови стихотворения или например пародийните цикли „Българска декадентска поезия 1—9“ (3, 107) на Владимир Попанастасов (Пепо) и „Многоточия. Декадентски настроения 1—5“ (5, 2) на Елин Пелин, българановци явно високо ценят стихотворенията на Трифон Кунев, тъй като те са почти единствените, отпечатани на цяла страница от вестника и в специални винетки.

Към близката до символизма лирика трябва да причислим още и стихотворението „Предчувствие“ (5, 30) на Лилиев (Одуванчик), в което още не се

усеща онази лекота на формата, характерна за по-късното му творчество, но чиято мелодика, ефирна образност и своеобразна структура на римуване вече издават един от майсторите на българския стих — особено в началото на стихотворението:

Люлеят ме вълни на златни класове.
Кой тихо ме зове из тихи далнини?
В безбрежните страни на хрупки бланове —
Най-нежни цветове от детските ми дни —
Из тихи далнини кой тихо ме зове?

В същия брой (5, 30) са отпечатани единствените две стихотворения на Димчо Дебелянов (Амер) в „Българан“¹¹. Едното е известната му сатира „Орден“. В другото — „Сън“ — се сблъскваме с редица образни конструкции („Сънувах сън — о сънища неверни“; „С нощ бе пълна моята душа“; „Булото на ужаса и тревога“ и др.), които говорят за още неасимилираното влияние на Яворов върху младия поет.

Поместените в „Българан“ стихове на Лилиев и Дебелянов могат спокойно да бъдат отнесени към периферията на тяхното творчество. Това не може да се каже обаче за цикъла от пет стихотворения „Акорди“ (2, 80) на Димитър Бояджиев, част от които по нищо не отстъпват на най-доброто, създадено от поета, и който цикъл по непонятни причини е останал до днес напълно неизвестен.

Преди всичко трябва да се има предвид, че литературното присъствие на Димитър Бояджиев в „Българан“ не се изчерпва само с неговите публикации¹². Сред българановци той се е чувствал като в тесен приятелски кръг, който цени и уважава неговите поетични способности. Дори и само затова (а още повече при факта, че са ни познати само петдесетина негови стихотворения) не трябва да се пренебрегват публикациите му в този вестник. Сведенията за тях обаче са останали неясни и неточни. За „Акорди“ споменават Петър Нейков и Владимир Василев, но ги датират погрешно като отпечатани в г. 5.¹³ В действителност цикълът „Акорди“ е печатан не през 1909 г., а много по-рано в г. 2, бр. 80 от 11. 12. 1905 г., и следователно трябва да бъде отнесен към един по-ранен период от творчеството на поета¹⁴. Чувството за самота и отчужденост, за

¹¹ Според последното издание на Димчо Дебелянов „Сън“ е печатано за пръв път в сб. „Вчеринки и утра“ (1910), а „Орден“ в сп. „Оса“ бр. 7, 17. I. 1910. Изданието греши — и двете стихотворения са печатани през 1909 г. в „Българан“.

¹² Ето какво пише по този въпрос Петър Нейков: „И когато идеше ред да изрази своето мнение, винаги го правеше по най-дискретен и деликатен начин, за да не обиди никого, но и за да задоволи един вътрешен глас. Ето как стана той главно за поетите цензор. Вискателен, но благосклонен. Всички се вслушваха в него, дори самият Елин Пелин, когато четеше някои от своите популярни стихове. Ето как стана той признатият и любим критик на „Българан“, който предупреждаваше, внушаваше и понякога поправяше“ („Техните образи“, с. 123).

¹³ Петър Нейков пише следното: „Той пишеше изобщо малко, а сътрудничеството му в нашия седмичник беше сравнително рядко, епизодично. Три негови стихотворения се намират едва в шестата годишнина („Българан“ изобщо няма шеста годишнина — б. м.). Те са: „Оти го нема?“, „Сън в зимна нощ“ и „Акорди“. Написани са в Марсилия и издават трайната му връзка с вестника“ („Техните образи“, с. 122). Освен него за тези публикации споменава само Владимир Василев в предговора си към второто издание на „Стихотворения“ (1940), като отбелязва, че „печатаните в „Българан“ хумористични стихотворения били нарушили единството на тая сбирка“, и ги изброява: „Куплети“ — Българан, 1909, бр. 31, „Оти го нема“ — Българан, 1909, бр. 31“. И двамата грешат — наистина през петата годишнина Димитър Бояджиев започва активно да сътрудничи: тогава освен посочените от Вл. Василев стихотворения са отпечатани още и „Безплотно приключение“ (5, 20) и „Испанка“ (5, 22). За сметка на това цикълът „Акорди“ е печатан не тогава, а много по-рано в г. 2, бр. 80.

¹⁴ Този публикация съпада с мъртвия период от неговия творчески живот. До този момент не ни бе известно нищо печатано от поета между края на 1903 и края на 1908 г. Между стихотворенията преди и след това съществува разлика, между другото и в качествено отношение. Цикълът „Акорди“ свързва тези два периода.

това, че животът безвъзвратно отминава и че младостта е единственото богатство, мрачните предчувствия и съдбовните усещания, предизвикани от съзнанието за ефимерността на съществуването определят емоционалната гама на петте осемстишия, съзвучна както с някои негови ранни стихотворения (напр. „Октави“ и „Покой“), така и с късната му лирика (Напр. „Нощем“ и „Сподавен вик“). Последното стихотворение от цикъла е сякаш ранно прозрение за трагичната житейска и творческа съдба на поета; със своята искреност, простота и въздейственост то може да бъде поставено сред най-доброто, създадено от него:

Акордите на мойта сетия песен
Унисат ме, кат бляи за светли дни
И знаят само горки младини
Със колко сълзи всеки стих е смесен.

И сякаш туй е химн на битието,
И в тъжните се вирам стихове,
Като баща в болнави синове
Като в надежда сетия под небето...

Посочените дотук примери не изчерпват сериозната лирика в „Българан“. Интерес представлява и „Есен в една душа“ (5, 4) от Цанко Церковски, посветено на противоречията между мечтата и реалността, между твореца и неговата родина. Поетът иска от мечтата „други мир и „тих покой“, защото тук, в родния край, е изпил „отровен яд“. Стихотворението, освен че използва Яворова ритмика и на места заема негови образни конструкции, е и близко по концепция до „Родина“ на Яворов. В „Дон Кихот“ (5, 14) Димитър Подвързачов (Забравен талант) противопоставя възвишената лудост на рицаря и света на бакалите, за да издигне неговата „обич непостижна“ като най-дълбока същност на творческата личност. Поемата на Александър Балабанов („Саломе“ 5, 6) също интерпретира известен литературен образец, но за разлика от Оскар Уайлд тук конфликтът е поставен на социална основа — Йоан е „предтеча“ и „идол“ на бедните „скитници без дом, без път“; и са противопоставени Саломе и поробеният народ, чийто бунт е финалът и поантата на произведението. И накрая особен интерес представлява „Смъртта“ (4, 130) на Димитър Подвързачов (Забравен талант) — и не само като един от ранните примери за декадентска лирика, но и като първият опит да бъде внедрена ритмичната схема на „Гарванът“ на Едгар По в българската поезия, както и като един от есенциалните формални образци, върху които Смирненски е изградил своето прочуто стихотворение „Червените ескадрони“, влагайки в него точно противоположното съдържание. Тъй като от тази гледна точка „Смъртта“ придобива известна литературно-историческа значимост, позволяваме си да цитираме тук целия текст:

Вий боите се от нея — аз я любя, аз се смея:
Моя тъмноока фея, спътница за към нощта! —
Ваши дух е във тревога — вий си спомняте за бога,
молите съдбата строга за пощада от смъртта.
О безумство, помрачение! — тя единичка е спасение
от безмисленото бдене — от живота, от света...
Вредом глухи кръгозори стелят своето мъртво море —
Низ пугинните простори изнурен се лутах ти.
Де началото, де края? — Де е адът, де е рая?
Де цалуфките на мая, еднодневните мечти?
Де е търсеното чудо? — О, не питайте залудо: —
Глухо, страшно и безлюдо... Само тя към теб лети!

Лесокрила, ефемерна — цяла обич неизмерна,
чиста, предана и верна — цяла розова мечта,
тя безшумно приближава — „Мила рожбо, късно става
аз съм тука — пий забрава, почини си от скръбта. . .“
О, без страх глава сложете във прегръдките ѝ свети
и заспете, и заспете — и минете във нощта!

Като изключим посочените относително редки появи на сериозна лирика, твърде обширното поетично наследство на „Българан“ е изцяло хумористично и сатирично. В него могат да се набележат две основни тематични линии — една на лекия и закачлив, макар и невинаги безобиден хумор, и една на актуалната политическа и социална сатира. Двете линии взаимно се преплитат и преливат — нерядко в лековатия бохемски хумор на българановци прозвучават горчивите нотки на „безсребърничеството“ и извителната ирония спрямо неуредиците в обществения живот; и също нерядко и тогава, когато точно тези мотиви са в основата на техните произведения, те са пречупени през погледа на безгрижния епикуреец, който именно чрез бохемския си начин на живот се чувства извисен над еснафщината и подлостта, над трагикомичните ситуации и нормативи на общественото битие.

Първата от тези линии е свързана както с бита и начина на живот на самите българановци, така и с някои тенденции в българската литература от началото на века. Поезия от този тип са писали почти всички членове на компанията и може да се каже, че тя произлиза най-пряко от кръчмарската маса в „Средна гора“. Гръмният девиз на Кирил Христов „Жени и вино! Вино и жени!“ обобщава тематичната насоченост на тези стихотворения. Върховно място в пантеона на българановци е отделено на Бакхус и Венера. Разочарованието от вече девалвираните обществени идеали и еманципирането на бохема-интелектуалец от нормативите на патриархалния морал вследствие разрастването на големия град и досега с плодовете на западната култура са част от предпоставките за тази насока. Известна роля играят и модерните тогава представи за начина на живот на художника и поета — свързани с примери като Жерар дьо Нервал, Бодлер, Рембо и Верлен. Но българановци са твърде далеч от декаданса: в тяхното светоусещане няма ни капка болезненост, няма онова раздвоение между дух и тяло, между реалното и мечта, което може да бъде понесено само в забравата на алкохола и порока. Техните стихове, свързани с опиянението и еротиката, съвсем не са трагични, а весели и забавни и до голяма степен наивни и невинни. Те са подхранвани от младостта и веселието, от желанието да бъде обхванато битието пълнокръвно и без излишни задръжки и комплекси. Всеки един от тях би могъл да повтори заедно с Кирил Христов: „Пиян съм аз от своите младини!“ Еротиката и виното за тях са страсти, но страсти безгрижни и безоблезнени, никога трагични и съдбовни. Любовните копнежи, приключения и недоразумения, екзотичните и скандалните случки, пиянските нощи и техните последствия се интерпретират в повечето случаи шеговито и беззлобно, иронично и остроумно, като нерядко обект на шегата и иронията става самият автор.

В много от тези стихове се лее вино и се превъзнася пиянското веселие. Българановци, както почти всички поети по това време, са обичали виното и са умеели да го употребяват — в не толкова честите случаи, когато чиновническият бюджет им е позволявал това. Ал. Божинов иронизира приятеля на чашката Кирил Христов в сполучливата си пародия „Върти бутилките, върти“ (3, 87). Но едва ли самият Божинов е бил неприятел на чашката, ако се съди по неговите стихотворения „Хашлашки песни“ (1, 21), „Писмо от Княжево“ (2, 72), „Via spirtolosa“ (3, 108), „Нощите на песента“ (3, 111) и др. Несложната житейска философия на бохема, откриваща във виното източник на несконча-

ма наслада, не е чужда и на останалите българановци. Драган Герганов (Герган) в своята „Песен на гулящите“, посветена специално „на българановците“ и публикувана в техния сборник, ни е оставил един своеобразен и показателен портрет на тази компания:

„Бързо чашите се вдигат
И изпразват се завчас;
Шумни песни се издигат
И тревожат нощния час.

Руйно вино, пълни чаши
Те не могат да търпят.
Тях ги виното не плаши:
И без него пак ще мрат. . .“

Това, че българановци не ги плаши виното, личи от много техни стихотворения, напр. от „Чиновнишка песен“ (2, 50) на Елин Пелин (Горка Горчица), „Ний дваминка“ (2, 61) на Александър Балабанов (Гретхен), „Улични“ (5, 1) на Димитър Подвързачов (Забравен талант), „Великденски песни“ (2, 54) на Владимир Попанастасов (Пепо), „Срещу нова година“ (5, 11) на Константин Константинов (Душечка) и много други. Напук на всички филистерски клоуки, които съпътствуват съществуването на компанията, българановци не се чувстват гузни, че обичат тънкото винце на бае Георги. За тях то е повод за веселие, което не се изражда нито в оргии, нито в трагични комплекси, и е средство за превъзможване сивото ежедневие на живота.

Още по-широк обхват и по-разнообразни форми има хумористичната „Любовна“ тема в лириката на българановци. Всяко любовно недоразумение, всяка пикантна изневяра, всяко еротично приключение се асимилира от тях и се трансформира в шега (невинаги съвсем благопристойна) и в ирония (невинаги съвсем безобидна). В противовес на символистите те третират жената като еротичен обект и виждат в нея съвсем реално достижим източник на наслада. Както в поезията на Кирил Христов, така и тук плътският елемент категорично взема връх над духовния. Българановци не са склонни нито да се задълбочават в постигнатата любов, нито да креят по изгубената, както повечето поети от това поколение. Ето какво изповядва например Владимир Попанастасов (Пепо) в „Декадентски песни I“ (2, 52):

На улицата видиш ли ме ти,
Нахално запнал друга хубавица,
О, сладко либенце, прости! —
Това е то — човешката душа.

В този тип стихотворения се сблъскваме с една безгрижна, безотговорна виталност и един вакханически темперамент, които са още чужди на поквареността и цинизма, но които вече категорично се отграничават и от моралните критерии на патриархалния начин на живот, и от карикатурно възприетите по европейски модел норми на поведение в благопристойното буржоазно общество. Българановци са чисто мъжка компания и затова любовните мотиви се третират изключително от „мъжка“ гледна точка. Често на жената се гледа със снизхождението на „силния“ пол, без да се има предвид тя като равностоен във всяко отношение партньор. Най-често те не страдат от излишни комплекси за джентълментство и благоприличие и не търсят в любовната тематика нещо повече от поводи за смях. Болшинството техни стихотворения са пикантни истории на базата на изневери и любовни приключения, напр.: „Разходка с жени“ (3, 93) и „Анета“ (5, 1) от Елин Пелин, „Калиопа“ (1, 8) и „Свръхревнивец“ (2, 75) от Ал. Божинов (Lumpacijs, Гений № 3), „Летни нощи“

(3, 104) от Христо Цанков (Дерижан), „Лирика“ (1,8) от Киряк Савов (Fautulus), „Полска роза“ (1, 28) от Ал. Балабанов (Гретхен) „Безплотно приключение“ от Димитър Бояджиев (Ех) и мн. др. А нерядко ще срещнем и стихове, прославящи романтично любовта, като „Охрид-син“ (1,31) на Ал. Балабанов, „Пролет“ (1,15) от Александър Кипров (Делибаш), „Две сърца“ (2,76) от Владимир Попанастасов (Пепо) и др., но почти без изключение свободната, необвързана от нормативни ограничения любов.

В повечето хумористични стихотворения, в които главните герои са жените и жените, трудно ще открием никакви високи художествени критерии. Най-често това са историйки с непретенциозна фабула, сърчно, но елементарно написани, които не преследват нещо повече от смеха на читателя. Част от тях са просто банални, а понякога се срещат и бравурни, и непристойни. Изисканият стил е чужд на лириците от „Българан“ — те често пъти съзнателно използват прозаични и пейоративни елементи, за да снизят сериозното и възвишеното до смешното. Показателни в това отношение са трите „Морски сонети“ (2, 76; 4, 133) от Димитър Подвързачов (Забравен талант), където най-високи поетически реалности като морето („Вода, съвсем безмислено събрана/ Несметен брой от литри и кила“) и луната („Заклатил се е месец, като гъска/ лъчите си отива да пере“) се интерпретират в предпазливо прозаичен план или например „Разходка с жени“ от Елин Пелин, където за душата е употребена следната невероятна метафора:

Такива сме мъжете! . . . Могъщи, силни уж,
Пък поглед един женски — душата се разкисне
като цървул на дъжд. . . (к. м. — Е. С.)

Така се формира един съзнателно огрубен стил, чийто избор е нарочно принижената гледна точка, който избягва и „високите“ теми, и „изисканите“ изразни средства, и който се надява да открие в праха на деличното, грубото и прозаичното своите обекти. Неговата гледна точка е лукаво пародираща и иронизираща и в много случаи достатъчно ясно изразена и остро полемична в естетически смисъл. Този стил, възприет концептуално като опозиция на патетичния и възвишен тон на сериозната лирика, който не се страхува от прозаизмите, от телесните наслади и „дребните“ трагикомични ситуации на ежедневието, характеризира изцяло и хумористичната, и сатиричната поезия на „Българан“. Последната има твърде широк диапазон — от битово-хумористични стихотворения с едва загатнати сатирични акценти до най-остри и актуални политически сатири. Тя е всъщност и това, за което е създаден вестникът, както ясно личи от неговото програмно стихотворение, отпечатано в първия му брой (неподписано) — „За какво е основан нашият вестник Българан“:

Не е за тебе дума, орачо незлобливо,
Неволнико, ти който — по висша воля свята!
От труд прегърбен сявга и роб на теглилата
Коравия си залък топиш в сълзи горчиви,
От люлката до гроба окован за земята;
Не! тебе да злословя не бих имал аз сила. . .
Но таз земя не тебе е само откърмила —:
Виж — окол тебе — от страсти водовъртеж, гъмжение
От алчни, рабски страсти, от кал и омерзение,
Подлизковци, службашки, безумци, готовани
И плъхове нечисти, около трона сбрани —:
В снагата ти тегловна са хищни нокти впили! . . .
— Тях само „Българанът“ ще хапе и ще живи!

И може да се каже, че „Българан“ следва докрай така предначертаната програма. Остротата, с която тук се реагира на всяко политическо събитие, поставящо короната или правителството в неудобно положение, е наистина впечатляваща. От първия до последния си брой вестникът е бил и си е останал опозиционен; и това е една от тайните на неговия успех — хуморът по това време е просто естествено свързан с опозицията, и хумористичните издания, които са се поставяли в услуга на правителството или просто са мълчали относно политиката, никога не са просперирали.

Княз Фердинанд е един от главните прицели на българановската сатира и най-често срещаната комична фигура по страниците на вестника. Той е герой на поне стотина карикатури и на още толкова стихотворения и фейлетони. Към „чужденеца“ българановци са се отнасяли с безкомпромисна дързост — един пример е показател в това отношение. За публикуваното в г. I бр. 37 стихотворение „Беглец“ Софийският окръжен съд завежда дело срещу „Българан“ — „за оскърбление на Особата“. Още в бр. 42 Божинов съобщава за това в редакционна бележка и като доказателство за неговото „невинно съдържание“ препечатва отново цялото стихотворение. Доколко това стихотворение с „невинно“, говорят самите стихове, посветени на Фердинанд, напр.:

Управник е над тебе Той —
Тоз чужденец проклет —
Нанесъл е злини безброй
И подлости без чет. . .

А сякаш за да не остане по-назад от Божинов, самият автор на стихотворението Ал. Кипров (Делибаш) печата в същия брой своята пародия по Петъофи „Лудият“, която отново визира княза и неговото желание „цял народ да пукне“.

Спрямо Фердинад българановци използват най-разнообразни форми на сатира, за да заобиколят цензурата и същевременно да постигнат нужния сатиричен ефект. Най-ефикасни от тях се оказват пародиите и литературните мистификации. Князът получава лесно разгадаеми прякори и псевдоними — например Александър Кипров (Делибаш) го нарича „Фетта Кямил“ (1, 19) в едноименната си „персийска приказка“. За Димитър Подвързачов (Забравен талант) пък той е Майстор Фрати — в „Зидари“ (4, 130) този „чужденец — и сатана“ прошепва в ухото на другите майстори, че за да е траен градежът, в него трябва да вградят самия народ. В богомилската легенда „Сатанаил“ (1, 20) на Gamitus коронованият глава ни се явява в образа на самия сатана, а във второто от „Писма на Българана до наш дядо Ивана“ (2, 64) на Христо Силянов — чисто и просто като . . . нос. Един от върховете на антимонархическата сатира е пародията на Ал. Божинов (Не съм аз) „Епопея на незабравимите. Он.“ (1, 25). Божинов точно спазва структурата, ритъма и на места дори римите на Вазовото стихотворение „Левски“, за да очертае облика на „забравимия“ княз, при което контрастът между общоизвестния оригинал и пародията става изключително остър:

Думите му бяха тежки, нечетливи
Пълни със отрова и капки горчиви.
Говореше често за бунт, за комплот,
Що му го приготвял народа му — скот
.
Той беше безстрашлив. Той беше готов
Да запали даже и кръста Христов!

О, кресло държавно!
По срам и по подлост няма тебе равно!

Често сатирата не е пряка, а опосредствана — напр. в „Пред божия съд“ (2, 43) от Ал. Кипров (Делибаш) бог съди виновниците за появата на Фердинанд на българския престол и ги осъжда на вечни мъки, а в сполучливия „Сонет“ (5, 5) на Лилиев (Одуванчик) помпозната шумотевица при посрещането на княза се издига до горчиви обобщения. Същевременно не едно от тези стихотворения съдържа или пророчества за близкия край на коронования на трапник, или пряко обръщение към народа — както е напр. в „Роптания“ (2, 46) на Ал. Кипров (Делибаш):

Стресни се! . . . тез вериги тежки
Еднѣж за винаги строши!
Палати с твоя труд градени
Без милостно ги разруши!
И чужденеца обуздай —
Тури на всички мъки край.

Един от оригиналните прийоми е да се маскира стихотворението като изповед на самия владетел. Владимир Ковачев (Torpedo) лукаво се представя за преводач на „Сонетите на един принц поет“ (2, 68; 2, 69), при което не е трудно за читателя да разбере кой е точно този принц, който следва заветите на Нерон и който се вайка, че „Морето, бесний аквилон / По-тихи са от моя трон“.

Освен споменатите, още ред други стихотворения се отнасят към Особата — напр. „Молитва“ (2, 46) от Анархист, „Царска корона“ (2, 53) от Никола Николаев (Бездомник), „Въздушен автомобил“ (3, 90) от Ал. Божинов (Limracius) и др. Но българановци не забравят и неговата свита, тези, които коренопреклонно пълзят пред трона и за късче злато продават и честта, и народа, и родината си. Може би известната сатира на Димчо Дебелянов (Амер) „Орден“ (5, 30) най-точно изразява чувствата, които тази компания изпитва към държавниците, министрите и политиците на своето време. На тези достойни Бай-Ганьови чада те са посветили немалка част от своята сатирична поезия. Често сатирите им се отнасят до съвсем конкретни политически личности — напр. „Марш „Свирчо“ (1, 14) от Дервиш (Свирчо е многократно употребяваният и от много автори прякор на министър-председателя А. Ляпчев) или „Японски сонет“ (2, 76) на Владимир Ковачев (Torpedo), посветен „от преводача“ на генерал Савов. Понякога те са своеобразни колективни портрети на държавни мъже — особено характерни са „Жътварски песни“ (1, 24) и „Коледари“ (1, 36) от Ал. Кипров (Делибаш) и „Коледни песни“ (1, 38) от Ал. Божинов (Унче), които прилагат формите на народните песни към целите на политическата сатира. Стихотворенията от този тип могат да се отнасят към конкретни политически събития от национален мащаб — напр. пародията „Не даваме я“ (1, 24) на Ал. Божинов (Гений № 3), или да синтезират в една обща алегорична картина политическия живот на царство България — напр. хоровата поема „Политическо хоро“ (1, 10) от Христо Силянов. В много случаи сатиричният поглед на българановци надхвърля хоризонтите на родината, и визира международната политическа обстановка. Остроумието, с което се изгражда сюжетната нишка и се открива гледната точка в поетичната сатира на „Българан“, е наистина впечатляващо. Така например Ал. Божинов бива залят от актуални политически въпроси, отваряйки вратата на прашния си и грохнал гардероб — „Сантиментална разходка из моя гардероб“ (1, 14), а Александър Константинов (Дядо Алеко) обобщава нравствено-етичната същност на управляващите в кочината — „Песен на тържествуваща свиня“ (2, 73). Често обект на сатира са не конкретните факти, а характеризиращи епохата явления от обществения живот, изразени чрез типологически обобщени герои — какъвто е службашът Маринчо-Мазно-Станин от сполучливата сатира на Димитър Подвързачов (Забравен талант) „Страници от служебен списък“ (1, 30).

Основният тон на тези стихотворения е язвителен и ироничен, но в тази ирония прозвучават и горчиви, болезнени нотки, когато нейният обект се идентифицира с понятията „родно“ и „родина“. Точно тази дълбоко изстрадана горчивина е това, което свързва много от произведенията в „Българан“ с Алековата сатира. Тя звучи и в „Сонет“ (5, 30) на Лилиев, и в „Скандал“ (1, 7) на Киряк Савов (Faustalus), и в трагичните заключения на Д. Подвързачов (Забравен талант) в „Де е Бог“ (1, 30):

Дирих те всъде — никъде те няма.
Страната пуста е в с е г д а от теб
И грабят я един през друг, кат яма —
Цар и хайдук свиреп!

Къде си — Бог на таз земица клета,
Ела — и вяра вместо яд ни влей!

както и в острите, социално напрегнати скици на Ал. Божинов (Lampadius) във „Величията на България“ (3, 112):

Под Витоша, в селото „Въшкав дол“
С години той охлузен, полугол

Деца селски приучава на приличие;
В училище с пробити керемиди
Де слънчев лъч с години се не види
Разказва им за нашето величие.

Гражданската смелост, остро чувство за актуалност, находчивите изразни форми, способността да бъде открито гротескното и парадоксалното в реалността и уметото използване на иронията са основните достойнства в сатиричната лирика на българановците. Това, че при тях липсва интелектуалната дистанция на превъзходство, чрез която поетът се издига над дребнявата вяря на всекидневието, че и те самите се чувстват част от света, който бичуват и осмиват, е основната предпоставка много от техните стихове да звучат и днес правдиво и въздействено. Жанровият диапазон на тези поети е много широк — от късата епиграма до дългата хорова поема или драматичната сценка в стихове — най-сполучлива от които е известната „Пижо и Пендо“ (3, 84) на Елин Пелин. Използвани са всички възможни форми на пародията и литературната мистификация, последната навярно невинаги по литературни съображения. Законът за печата е пречел да се изказват пряко и точно нещата, но българановци почти винаги са успявали да го заобиколят по многобройните пътечки на притчата и алегорията (колкото и парадоксално да звучи, в това отношение този закон е изиграл естетически прогресивна роля). Нещо повече: и самият закон е бил обект на сатиричен присмех — в „Разговор по телефона със Паисий от Атона“ (1, 3) на Владимир Ковачев (Торпедо) и в „Писмо до Българана“ (4, 121) на Хр. Цанков (Дерижан). Последното стихотворение завършва така:

Ех, викнал бих аз, братко, бих креснал във небето
Туй, що гори във мене, що мъчи ми душата, —
Би пламнало небето, би рухнала земята,
Но а-ах! нещастни братко... Закона за печата!

Авторът категорично не е прав — в ъ п р е к и закона за печата българановци са успели да кажат в своите стихове онова, което им „мъчи душата“.

Въпреки сътрудничеството на такива безспорни майстори на разказа като Елин Пелин и Константин Константинов присъствието на прозата по страниците на „България“ не е така убедително, както това на поезията. Както може да се предполага за един хумористичен вестник, прозата от фейлетонен и анек-

дотичен тип тук заема господстващо място. Независимо от това прозаичните дори по-често, отколкото поетите, прекращават границите на хумористичното и сатиричното. Към сериозната литература трябва да бъдат отнесени многобройните образци на лирична и импресивна проза, използващи най-често методите на притчата и алегорията. Някои от тях са означени от своите автори като „стихотворения в проза“ — такива са например „В гората“, „Разбойници“ (2, 56), „Житейско правило“, „Циганка“ (2, 57) и „Пчелите“ (2, 59) от Ал. Кипров (Делибаш), както и цикълът „Назабудки“ — „Кравата“ и „Шиглец“ (5, 1), „Три другарки“ (5, 2), „Приказка“ и „Една нощ“ (5, 4) от Елин Пелин. Най-често те разкриват алегорични импресивни картини или не особено задълбочени есенцистични интерпретации на основни житейски или философски проблеми. Но понякога (особено при Ал. Кипров) в тях не липсват и сатирични аналогии и социални акценти. Пример в това отношение в „Една нощ“ на Елин Пелин, където самата бедност панически побягва, „уплашена и погнусена“ от своите рожби — копторите в софийските предградия. Близки по жанр, но не и по дух са инцидентно срещащите се образци на символическа проза — най-често мрачни и потискащи, почти апокалиптични импресии, като „Кал“ (2, 78) от Константин Георгиев (Вила Самовила), „Лоената свещ“ (3, 110) от Череп Андреев и „Мъртвият град“ (4, 131) от Георги Савчев (Г. С.). В „Мъртвият град“ се сблъскваме с едно изцяло негативно, нихилистично светоусещане:

„Без чет все мрачни дни, родени в мъгла и дъжд. Мъртвило и пустота. . . Живота, вечно тревожния живот пътува и влачи скелети — човешки жертви. . . Сърцата не тупят в кухите гърди; озъбените челюсти не се усмихват — само дупките-очи блуждаят страшно в мрачината. Ни една жива душа, ни един човешки образ — призраци и скелети само. . . вятъра духа свободно през ребрата — допява страшната песен на живота. . .“

Връзката на тези редове с декаданса е несъмнена. Подобен поглед към света, но наситен с повече саркастични моменти срещаме и при Череп Андреев:

„Над земята лежи гъст чер мрак, който смело може да се реже на филии, на цели късове, с които да се построят множество църкви, дворци, публични домове, паметници и пр. и прочие.

Навсякъде тъмно и влажно. Като че проституцията (тя бива и в умовете) диша сатанински по цялата земя.“

С не по-високи художествени достойнства са и повечето любовно-сентиментални разкази, изпълнени с копнежи и въздишки по погиналата любов — напр. „Угасващи искри“ (5, 17), „Миражи, които си отиват“ (5, 21), „Есен през пролетта“ (4, 138) и „И сълзи ще текат“ (5, 36) от К. Константинов (Душечка, Константин Бродяга, Полишинел), „Капнали листа“ (4, 121) от Стр. Дим. (най-вероятно Страшимир Димитров Кринчев), „Моят Храм“ (4, 132) от Георги Савчев, „новелетите“ на Иван Кирилов — напр. „Згодени“ (1, 36) и др. От съвременна гледна точка всички те имат само литературно-историческа стойност. Патетично приповдигнатият емоционален стил и непрекъснатите и сентиментални сърдечни словоизлияния провалят почти всички разкази от този тип — ето какво ни принуждава да четем напр. К. Константинов в „Есен през пролетта“:

„Но ти — тъй щедро даряща нежните си слова и усмивки на другите — ти не поиска да хвърлиш — като милостиня, като мизерна милостиня — погледа си, светнал от щастие, — долу там някъде на безумеца, чакащ в мъглата на есенната вечер. . .“

И накрая към сериозната проза трябва да причислим няколкото социални разказа, които никак или почти никак не използват средствата на сатиричното изображение — „Шампанско“ (1, 26) на Андрей Протич (Светозар Попов),

„Песен“ на П. Ю. Тодоров (1, 23) и „Бездомник“ (2, 43) на Елин Пелин. Най-голям интерес от трите разказа представлява непечатаният по-късно „Бездомник“, който впечатлява с добре овладения си диалог и парадоксалните си социални обобщения.

Значително по-добри успехи постигат сатириците от „Българан“, когато се заемат с предначертаните от вестника си задачи — а именно с хумора и сатирата. Тук отново можем да си послужим със същата типологична класификация, която направихме при поезията. Част от хумористичните разкази и феълетони са наситени с лековат, фриволен хумор, жизнерадостен и оптимистичен, произтичащ от любовни недоразумения, пиянски веселия и най-различни комични житейски ситуации. Такива са „Душата на гимназиалния учител“ (1, 22—23), „Целувка и гуляй“ (2, 53) и „Дезертърство и любов“ (2, 54) на Андрей Протич (Светозар Попов), „Винар“ (2, 57) на Ал. Кипров (Делибаш), „Халюцинации“ (3, 105) на Георги Райчев (Граф Алмавива), „Проста приказка“ (4, 132) от Петър Нейков (Magnus), „Из университетските кюшета“ (5, 27) от К. Константинов (Душечка) и др. В отделни случаи хумористичният ефект се постига, като се използват символиката и стила на библейските текстове, и се проповядват чрез тях точно греховните радости на плътта — както е напр. в „Сватбата на Кана Галилейска“ (2, 70) от Навуходоносор и в „Дарът на сатаната“ (5, 34) от Георги Райчев (Гриша Печорин). Като най-високи постижения на чисто хумористичната проза в „Българан“ могат да се посочат разказите „Ракийката на Пижо и Пендо“ (5, 3), „Ветърò (5, 11) и „Гелевата сръдня“ (5, 19) на Елин Пелин (Иван Коприван, И., П.), който както в поезията, така и тук успява да си изгради свой собствен стил чрез последователно използване на шопския диалект и чрез непрекъснато противопоставяне между типологизирания и въплътен в неговите герои шопски характер и изискванията, нормативите и ценностните критерии на окръжаващата ги обществена действителност.

Лесно могат да бъдат открити образците, които българановци се опитват да следват в своята социална и политическа сатира. В бр. 120, г. 4 те са отпечатали феълетона на Ботев „О Тетрога, о тогес“, като към името на автора са прибавили следната забележка: „Първият българанец в България“. Много от техните феълетони са стилистично и тематично близки до Алековите; пример за такава близост е един „изборен епизод“ — „Гражданското възпитание“ (2, 50) от Андрей Протич (Светозар Попов). Разбира се, трудно може да се каже, че феълетонистите от „Българан“ достигат нивото на тези еталонни образци в българската сатирична литература, но все пак и не може да се отрече, че по отношение на гражданския ангажимент и актуалната острота те се опитват да следват тези традиции. В прозата може би по-ясно, отколкото в поезията, се откроява индивидуалният стил на всеки от тях. Петър Нейков дебне всяко актуално политическо събитие: неговите феълетони, в по-голямата си част обединени под рубриката „Външна политика“, използват стила и езика на вестникарската хроника, шаржирайки и парадоксално пародирайки своите обекти — в повечето случаи корумпирани политически личности. Пак той е автор на единственото оформено като книжка приложение на вестника — „Фастекиана книга по Митическия съюз на Балканите“ (към 3, 83) — един колаж от мистифицирани и шаржирани дипломатически преписки, посветени главно на македонския въпрос. У много автори политическият подтекст е замаскиран под формата на алегорична приказка или притча — метод, който по същото време е използван от Димитър Полянов и по-късно от Смирненски. Това е много характерно за Ал. Кипров (Делибаш), главен герой на чиито сатири е почти неизменно Фердинанд. Нему са посветени „Първата муха. Сантиментална поема“ (1, 23), „Черно море“ (1, 24), „Народната обич“ (1, 38), „Езикът на птичките“ (2, 48), „След години. Фантастически роман в три части“ (2, 55) и др.

Интересни са и сатиричните притчи на Кипров „Сянка“ (2, 54) и „Виновният“ (2, 63) — едната за сянката на сиромашията, която преследва поета, а другата пък за черната сянка, която преследва богатата, повтаряйки му непрекъснато „Аз съм народа!“ и от която той не може да избяга така, както не може да избяга от гузната си съвест.

Други автори изобличават княза, неговата свита и политическия живот в страната с по-преки изразни средства. С присъщата му гражданска смелост Ал. Божинов облича бялата мантия и под псевдонима Д-р фон Limracius в „Съвременни болести, причини, признаци и тяхното церене“ (2, 69) препоръчва следния лек за коронованата Особа: „Бомби в една кутийка. Да се подпали и да се даде на болния.“ В остро политическия си и написан с публицистичен патос фийлетон „Питаме ний...“ (3, 112) Владимир Попанастасов (Пепо) търси „Величието на България“ и ето къде го намира:

„Ний виждаме величието на България в нейните беди и нейния позор... в потъналият в кир и прах палат; в ботушите учтиви на стражара, в напращелия от масло врат на българския депутат... В лицето, изпогорено от глад, от мъка, скръб и разорение на вечно трудящия се селяк... и в пречупения гръбнак на български чиновник... в морала на професора-филистер и в мутрата на български министър...“

„Покушение срещу генерал“ (2, 79) от Константин Г. Попов (Вила-самовила) има подзаглавие: „малко естетика“. Покушението е всъщност филологическо — правят се непрекъснати аналогии между думите „генерал“ и... „гнида“. „Законът за полицията“ (1, 15) на Pomponius е написан наистина под формата на закон — със съответните членове, букви и алинеи. Член първи гласи: „Полицията има за назначение да бди за изпълнение нарушението на законите от правителствените наредби и за пазене правителствената безопасност.“ С друг един закон — този за защита на Особата — се подиграва Djaron в „Отплата“ (1, 17). Тук магаретата се събират, за да решат как да се отплатят на милостивия си господар, и приемат следния „закон“: „Всяко магаре, овца или каквато и да било гад, ако си позволи, макар и най-справедливата обида по адрес на магарелюбия ни господар, да се преследва от респективните власти и на основание на осветената от конституцията свобода на словото и печата да се осъжда на смърт или най-малкото на доживотен затвор.“ „Процесия“ (2, 76) от Кой Кай? се насочва срещу шовинистичните настроения и по-специално срещу дружеството „Народен бранител“, което прави зловещ молебен за дъжд, но за „кървав дъжд“. В „Монолог на един ловец“ (1, 6) от Гено Киров Генов (Глагол) се прави алегорична критика на обществото — донякъде в стила на „Политическа зоология“ на Георги Кирков: животните се сравняват с класови и политически типове от обществения живот, като непрекъснато се изтъква колко по-невинни са те от хората. Изводът е: „Колкото повече изучавам хората, колкото повече се запознавам с живота — толкова повече ми става мил... скота!“

Една от най-оригиналните форми на алегорична политическа сатира можем да открием в „Бае Пижо за царството“ (5, 29), чийто най-вероятен автор е Елин Пелин¹⁵. Както в повечето негови сатири, сюжетният елемент тук играе нищожен роля — всички хумористични и сатирични ефекти се извличат от диалога между героите и авторските описания. В кръчмата седят и спорят двамата най-учени люде в селото — Пижо и попът. Ето как обяснява тяхната върховна и равностойна ученост Елин Пелин:

¹⁵ Разказът е недописан. Но и стилът, и изключително уметелното използване на шопския диалект говорят за ръката на Елин Пелин. Освен това трябва да се има предвид, че в „България“ шопската тематика е негов запазен периметър.

„У едно училище са свършили пустите си бездънни науки. У Вутовата кръчма са свършили по ракиологията и винологията. Риторика са научили от жешите си — оти и двете хубаво са ги ритали. По финансовите въпроси са вземали частни уроци от бирника. . . А пък пустото законоведение, най-силната наука у България, декато и софийския градоначалник я знае, са научили по изборите. . . А по философията Пижо се е изпекъл в дългогодишни размисления подир селските говеда, а дядо поп по погребенията, дето с очите си е виждал суетата на живота и еднаквата участ на тия, дето пият, и на тия, дето не пият.“

Спорът всъщност е за това, дали България трябва да има крал или цар и почива на чисто езиково недоразумение, тъй като Пижо не прави разлика между съществителното и глагола „крал“: „Може да е крал човеко, ама на такиве люде кусур не се върже.“ Следват множество привидно наивни, но всъщност дълбоко иронични примери за това, кой на какво е цар и защо, за да се стигне до лукавата аналогия: „Чакай, чакай. . . Лисицата е царица на кокошките, он е цар на българите. Не е ли така, ете селяне? . . . А?“

В „Българан“ не е отпечатан и ред литературна критика, но това съвсем не означава, че вестникът е останал индеферентен към естетическите конфликти на своето време. С най-разнообразни сатири и най-вече пародии българановци вземат отношение, и то доста остро отношение към литературните лагери и борбите между тях. Враг № 1, изглежда, е било сп. „Мисъл“. Безспорен връх сред многото сатири на знаменитата четворка заемат известните пародии на Елин Пелин (Горка Горчица, Р.) по Петко Тодоров „Поетът и неговата кучка“ (1, 9) и „Приказки за Петковата бъчва“ (5, 26). По „Зидари“ на Петко Тодоров е изградена и „драмата“ „Дюлгери“ (5, 12) на Аспарух Язаджиев (Infusoria), в която Славейков, Кръстев, Яворов и П. Тодоров градят не храм, а . . . курник на Парнас. Пародията, разбира се, не е единствената критично-сатирична форма. В оригиналната рубрика „Ордени и повишения“ (3, 86) от името на „Ний, Българан I“ се удостояват с орден най-различни политически и културни дейци — между тях и Пенчо Славейков: „на нашия ненадминат парнасец Пенчо Славейков поднасяме лавров венец, титлата „венценосец“ и награждаваме с ордена „За литературен джебчилик“ I степен и „Скромност“ II степен“. Но не само „Мисъл“ попада под ударите на българановската сатира — твърде сурова е и присъдата над Стоян Михайловски в стихотворението „Стоян Книжевникът“ (2, 44) от Вл. Ковачев (Torpedo):

Той казва, че не трябва духа ви да отпада
Пред врага на народа, макар и силен той,
А сам пред него гузно, с молба, разкаян, пада
И пенсия му иска пожизнена в награда
И сгазва малодушно девиза святи свой.

До каква висока степен духът на пародията е присъщ на българановци, показва фактът, че те се пародират дори един друг. Например, когато Андрей Протич публикува „Капки кръв“ (2, 71), още в следващия брой Йосиф Хербст (Негр Пет!) го пародира с „Капки мастило“. Неподписаната драматична сценка „Българания“ (3, 101—102) представлява всъщност колективен автошарж на цялата компания. Особен случай на автопародия е единственото стихотворение на Яворов (Пеке), публикувано в „Българан“ — „Безмълвна нощ“ (1, 15), както и автошаржовете на Кирил Христов „Портрет“ (1, 22) и „Песни за моя нос 1—4“ (2, 44).

В една редакционна статия по случай стотния брой на „Българан“ се казва следното: „Да издаваш у нас цели три години един хумористичен вестник — трябва да притежаваш ината на най-упоритото животно. . .“ Двайсетина броя по-нататък в една редакционна бележка, озаглавена „Българан конфискуван!“

(4, 121) неговите издатели доста бойко твърдят, че „Българан“ е в състояние при всички си фукарлък да живее с векове, а властта се скапва като всяка власт, де-то простотията и пълзенето са ѝ ръководещо начало“. Българановци несъмнено са притежавали тези две качества — и ината на най-упоритото животно, и вярата, че са необходими, че въпреки „всичкия си фукарлък“ стоят над простотията на тези, в чиито ръце са конците на обществения и политическия живот. Днес трудно може да се определи точното значение на този вестник, но то безспорно не е това, което му определя Боян Пенев. Пачето перо, което непрекъснато мъкне под мишница Българанчо, не е предназначено само да гъделичка петите на читателите. Въпреки мнението на именития литературен историк много произведения в „Българан“ доказват, че то може да бъде и острие, способно мъльне-носно да поразява пороците, фалша и корупцията, нравствените и политическите чудовища на буржоазна България. В този вестник печатат инцидентно или редовно по-голямата част от най-добрите писатели на това време—Яворов, К. Христов, Елин Пелин, Петко Тодоров, Лилиев, Димчо Дебелянов, Димитър Бояджиев, Константин Константинов, Цанко Церковски, Димитър Подвързачов и др. Той е и едно от първите успешно списвани и масово четени периодични издания, чрез които хумористичната и сатиричната литература придобиват гражданственост и се превръщат в масов феномен. Тук поклънаха и някои от първите хумористично-обобщени типажки, като Пижо и Пендо на Елин Пелин, които преживяха и вестника, и неговото време, и които и днес са „по-живи от живите“. Някои хумористични форми — и особено пародията — постигнаха първите си съществени успехи именно по страниците на „Българан“. Въпреки че тук можем да открием и доста тремаво написани неща, не трябва да се пренебрегват и успехите на някои от неговите автори по отношение на формалното усъвършенстване на българския стих. Любен Георгиев с основание твърди, че: „Когато някой ден се напише подробно изследване за историческия развой на българския стих, в него сигурно ще бъде отделена специална глава на хумористичното майсторство на поетите от „Българан“.“¹⁶ Достатъчно е само да прочетем стиховете на Д. Подвързачов в този вестник, за да се уверим в правотата на тези думи.

Ако трябва с две думи да определим значението на „Българан“, ще трябва да признаем, че той е не само един оригинален хумористичен вестник и не само един от важните фактори в развитието на сатиричната литература от началото на века, но и своеобразен документ за своето време. Перата на неговите сътрудници се оказват по-чувствителни и от перата на осцилограф, когато трябва да доловят проблемите, тревогите и надеждите на своето съвремие. Както вестникът ни разкрива една от възможните и за съжаление подценявани интерпретации на битието, така и компанията на неговите създатели е сама по себе си интересен и екзотичен факт в литературния живот от началото на века. Изправен пред същото разочарование и пред същата потискаща действителност, българановци не предпочетоха, както други поети от този период мировата скръб и индивидуалистичното самоотграничение. Те предпочетоха да се смеят. И ако някой смята смеха за недълговечен, то нека отгърне пожелателите от времето страници на вестник „Българан“.

¹⁶ Любен Георгиев. Димитър Бояджиев. С. 1963, с. 50.